

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Юридичний факультет

С. Я. ВАВЖЕНЧУК

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Підручник

Харків
«Право»
2016

УДК 349.2(075)
ББК 67.305я7
В12

*Рекомендовано вченою радою юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 6 від 29 лютого 2016 р.)*

Рецензенти:

М. І. Інішин – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

О. І. Процевський – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права ХНПУ імені Г. С. Сковороди;

О. М. Ярошенко – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Вавженчук С. Я.

В12 Охорона та захист трудових прав працівників : підручник / С. Я. Вавженчук. – Х. : Право, 2016. – 560 с.

ISBN 978-966-937-033-4

У підручнику на підставі аналізу трудового законодавства з урахуванням сучасної судової практики розкриваються поняття, суб'єкти, об'єкти, зміст превентивно-охоронних та захисних трудових правовідносин. Надано правову характеристику механізму превентивної охорони та захисту трудових прав працівників із виокремленням відповідних стадій та елементів. Розроблено цілісне бачення співвідношення форм, способів, мір превентивної охорони та захисту трудових прав.

Для науковців, аспірантів, юристів-практиків, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами захисту трудових прав працівників.

**УДК 349.2(075)
ББК 67.305я7**

ISBN 978-966-937-033-4

© Вавженчук С. Я., 2016
© Оформлення. Видавництво «Право», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	7
ПЕРЕДМОВА	8

ГЛАВА 1

ДОТРИМАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

§ 1. Гарантії трудових прав працівників	11
§ 2. Роль держави у забезпеченні трудових прав працівників	28
§ 3. Дотримання трудових прав працівників: доктринальні підходи	32
§ 4. Судова практика у справах про дотримання трудових прав працівників	43

ГЛАВА 2

ОХОРОННІ ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ

§ 1. Поняття охоронних трудових правовідносин	58
§ 2. Об'єкт охоронних трудових правовідносин	79
§ 3. Трудова правосуб'єктність та суб'єкти охоронних трудових правовідносин	94
3.1. Трудова правосуб'єктність	94
3.2. Суб'єкти охоронних трудових правовідносин	111
3.2.1. Поняття суб'єктів охоронних трудових правовідносин	111
3.2.2. Суб'єктна композиція охоронних трудових правовідносин	117
3.2.3. Роботодавець як суб'єкт охоронних трудових правовідносин	119
3.2.4. Працівник як суб'єкт охоронних трудових правовідносин	128
3.2.5. Стажист як суб'єкт охоронних трудових правовідносин	134
3.2.6. Державний службовець як суб'єкт охоронних трудових правовідносин	136
3.2.7. Критика теорії трудового колективу як суб'єкта охоронних трудових правовідносин	138
§ 4. Зміст охоронних трудових правовідносин	141
4.1. Поняття змісту охоронних трудових правовідносин	141
4.2. Право на превентивну охорону та право на захист трудових прав як суб'єктивні права	148
4.2.1. Суб'єктивне право на превентивну охорону трудових прав	153
4.2.2. Суб'єктивне право на захист трудових прав	157

4.2.2.1. Поняття та структура суб'єктивного права на захист трудових прав.....	157
4.2.2.2. Суб'єктивне охоронне трудове право на свої дії (поведінку). Теорія секундарного охоронного трудового права.....	172
4.2.2.3. Особливості суб'єктивного охоронного трудового права на свої дії (поведінку).....	179
4.3. Суб'єктивний охоронний обов'язок.....	181

ГЛАВА 3

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ОХОРОНУ ТА ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

§ 1. Правовий механізм забезпечення трудових прав працівника.....	198
§ 2. Поняття охорони та захисту трудових прав працівників	204
§ 3. Механізм превентивної охорони та захисту трудових прав працівників.....	229
3.1. Поняття механізму превентивної охорони та захисту трудових прав працівників	229
3.2. Стадії механізму превентивної охорони та захисту трудових прав працівників	232
3.2.1. Стадія регламентації превентивної охорони та захисту трудових прав працівників	233
3.2.2. Функціонально-організаційна стадія механізму превентивної охорони та захисту трудових прав працівників	233

ГЛАВА 4

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ПРЕВЕНТИВНОЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

§ 1. Форми превентивної охорони трудових прав працівників	241
§ 2. Засоби превентивної охорони трудових прав працівників.....	247
2.1. Поняття засобів превентивної охорони трудових прав працівників.....	247
2.2. Відмежування засобів превентивної охорони від засобів захисту трудових прав працівників	250
2.3. Стадії застосування засобів превентивної охорони трудових прав працівників	252

2.4. Види засобів превентивної охорони трудових прав працівників.....	253
§ 3. Форми захисту трудових прав працівників	258
3.1. Поняття форми захисту трудових прав працівників	258
3.2. Класифікація форм захисту трудових прав працівників.....	267
§ 4. Способи, заходи, засоби захисту трудових прав працівників.....	290
4.1. Поняття способів, заходів та засобів захисту трудових прав працівників.....	290
4.2. Види способів, заходів, засобів захисту трудових прав працівників.....	305

ГЛАВА 5

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕВЕНТИВНОЇ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

§ 1. Превентивна охорона трудових прав працівників органами державної влади	317
1.1. Про превентивну охорону трудових прав працівників органами державної влади	317
1.2. Превентивна охорона трудових прав працівників Верховною Радою України.....	324
1.3. Превентивна охорона трудових прав працівників Президентом України.....	326
1.4. Превентивна охорона трудових прав працівників Кабінетом Міністрів України	327
1.5. Превентивна охорона трудових прав працівників Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини	330
1.6. Превентивна охорона трудових прав працівників Конституційним Судом України	338
1.7. Превентивна охорона трудових прав працівників Міністерством соціальної політики України	353
1.8. Превентивна охорона трудових прав працівників Національною службою посередництва і примирення	355
§ 2. Превентивна охорона трудових прав працівників органами місцевого самоврядування.....	357
§ 3. Превентивна охорона трудових прав працівників суб'єктами соціального партнерства	364
§ 4. Превентивна охорона трудових прав працівників профспілками	369

ГЛАВА 6

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

§ 1. Адміністративний захист трудових прав працівників.....	384
§ 2. Судовий захист трудових прав працівників	406
§ 3. Захист трудових прав працівників у порядку діяльності комісії по трудових спорах	421
§ 4. Захист трудових прав працівників у порядку діяльності примирної комісії.....	435
§ 5. Захист трудових прав у порядку діяльності трудового арбітражу	439
§ 6. Самозахист трудових прав працівників	449
6.1. Поняття та структура самозахисту трудових прав працівників.....	449
6.2. Межі здійснення самозахисту трудових прав	466
6.3. Промислові акції працівників	478
6.3.1. Пікетування як засіб промислових акцій працівників.....	480
6.3.2. Страйк як засіб промислових акцій працівників.....	484
СПИСОК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ЛІТЕРАТУРИ	490
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	556

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВПМУ	– Вільна профспілка медиків України
ВР	– Верховна Рада
ВС	– Верховний Суд
ГК	– Господарський кодекс
Держгірпромнагляд	– Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України
Держпраці	– Державна служба України з питань праці
ДСНС	– Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ЄС	– Європейський Союз
КАС	– Кодекс адміністративного судочинства
КЗпП	– Кодекс законів про працю
КМ	– Кабінет Міністрів
КС	– Конституційний Суд
КТС	– Комісія по трудових спорах
КУ	– Конституція України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
Мінпраці,	
Мінсоцполітики	– Міністерство соціальної політики України
МКП	– Міжнародна конференція праці
МОП	– Міжнародна організація праці
НСПП	– Національна служба посередництва і примирення
ТК	– Трудовий кодекс
ФПУ	– Федерація профспілок України
ЦК	– Цивільний кодекс
ЦПК	– Цивільний процесуальний кодекс

Усі господарські операції зводяться до трьох слів: люди, продукти, прибуток. На першому місці стоять люди.

Лі Якокка

===== ПЕРЕДМОВА

Представлений на суд читача підручник присвячений фундаментальній темі, яка в сучасному трудовому праві в цілому опрацьована недостатньо. Заради справедливості варто відмітити дискретність знань у сфері превентивної охорони та захисту трудових прав і брак робіт, що направлені на побудову вираженого механізму превентивної охорони та захисту трудових прав, практичне застосування окремих способів, мір превентивної охорони та захисту трудових прав працівників.

Сучасний стан правової охорони трудових прав працівника в умовах сьогодення зумовив необхідність формування вчення про превентивну охорону та захист трудових прав, а також у межах нової кодифікації збалансованої системи правових норм, спрямованих на превентивну охорону та захист трудових прав працівників. Неможливо заперечити тезу про те, що доктрина превентивної охорони та захисту трудових прав є основою правопорядку будь-якої держави. Збереження соціальних пріоритетів у трудовому праві, як і суспільства в цілому, можливе лише за умови ефективного правового поля та нівелювання правовими механізмами протистояння суб'єктів трудового права. Адже не секрет, що таке протистояння у згаданому сегменті виникає в першу чергу в разі порушення трудових прав чи законних інтересів суб'єктів трудових правовідносин або загрози такого. Ураховуючи окреслене, соціальну налаштованість концепцій трудового права, на перший план виходить реалізація завдань трудо-правового регулювання, а саме: формування на рівні правового поля та трудо-правової доктрини «несучої» конструкції механізму превентивної охорони та захисту трудових прав. У цій площині розглядаючи справи, судам складно тлумачити охоронні норми трудового законодавства, здійснювати пошук меж

захисту трудових прав, визнавати трудові договори недійсними тощо. Указане пов'язане в першу чергу із відсутністю єдиного стрижня у науковій трудо-правовій доктрині й національній, іноземній судовій практиці. Саме тому підручник покликаний запропонувати авторське бачення превентивної охорони та захисту трудових прав, структури та складу охоронних трудових правовідносин, взаємодії форм, способів, мір превентивної охорони та захисту трудових прав.

При написанні даної праці використані як класичні, так і сучасні наукові, навчальні матеріали у сфері трудового, цивільного, конституційного, адміністративного права, теорії права. Особлива увага приділена аналізу механізму превентивної охорони та захисту трудових прав, його елементам і стадіям, юридичній природі превентивної охорони та захисту трудових прав, структурі та складу охоронних трудових правовідносин, формам, способам, заходам, засобам превентивної охорони та захисту трудових прав, проблемам і тенденціям розвитку законодавства в означеній сфері. Синтез опрацьованого матеріалу склав підвалини для поглибленого осмислення, а в ряді випадків і переосмислення сутності багатьох правових конструкцій та інститутів трудового права.

Пропонований увазі читача підручник виконаний на базі кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні результати роботи пройшли апробацію в педагогічній, науково-дослідній та практичній діяльності автора. Зокрема, положення підручника обговорювалися членами Національної академії правових наук України, науковцями юридичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, судьями, адвокатами, юристами-практиками й отримали схвальні відгуки. Матеріали підручника лягли в основу проведення занять з приватно-правових дисциплін на юридичних факультетах Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Висловлюю слова глибокої вдячності родині, науковому колективу кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шев-

Передмова

ченка та її завідувачу — М. І. Іншину, а також усім, хто ознайомився із рукописом під час роботи над ним та висловив цінні побажання, що сприяли вдосконаленню цієї праці. Окрему подяку за допомогу в підготовці підручника висловлюю Ю. Г. Барабашу, О. І. Процевському, В. І. Щербині, О. М. Ярошенку.

Користуючись нагодою, щиро завдячую майбутнім читачам за відгуки і критичні побажання (e-mail: aadvokat@gmail.com).

З повагою,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
С. Я. Вавженчук

Глава 1

ДОТРИМАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

§ 1. Гарантії трудових прав працівників

§ 2. Роль держави у забезпеченні трудових прав працівників

§ 3. Дотримання трудових прав працівників: доктринальні підходи

§ 4. Судова практика у справах про дотримання трудових прав працівників

§ 1. ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Конституція України закріпила нові засади економічного розвитку Української держави, переорієнтувавши подальший розвиток її економічного устрою на соціально орієнтовану ринкову економіку, що має ґрунтуватися на визнанні верховенства, забезпеченні й гарантіях трудових прав і свобод людини, досягненні економічного добробуту Українського народу.

Гарантії трудових прав працівників є доволі складним правовим явищем, адже проявляються у різних якостях на визначених стадіях правового регулювання, механізму охорони трудових прав. Вони також створюють передумови для переходу від однієї до іншої стадії механізму охорони трудових прав. Ускладнює розуміння гарантій трудових прав працівників і відсутність уніфікованого підходу до його ознак та видів, місця в системі правового регулювання. Указане призводить до гострих наукових дискусій у цьому плані.

Одразу наведемо тезу О.І. Наливайка, який підкреслив, що «серцевиною процесу забезпечення прав людини є створення гарантій їх реалізації»¹. У цьому контексті К.Г. Волинка справедливо наголошує

¹ Наливайко О.І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.І. Наливайко ; ІДП НАН України. – К., 2002. – С. 22.

на тому, що «деякі дослідники вважають, що права і свободи потребують лише охорони або захисту, а забезпечення реалізації, таким чином, залишають поза увагою»¹. При цьому до забезпечення реалізації вчена відносить установлення гарантій прав і свобод. Ось чому визначити місце захисту й охорони в цілому трудових прав працівників у правовому механізмі забезпечення, а отже, й охорони та захисту трудових прав без аналізу статичного аспекту досліджуваного механізму неможливо. Відтак розкриємо сутність гарантій трудових прав працівників.

Досліджуючи це питання, Н. В. Кохан зауважив, що «юридичні гарантії відіграють службову роль щодо прав та обов'язків, які складають ядро правового статусу особи, оскільки забезпечують ефективне їх функціонування, впливають на їх обсяг»². Відповідну точку зору варто взяти до уваги, виходячи з того, що гарантувати означає забезпечувати, робити реальним. До того ж гарантія застосовується для позначення способів і засобів, за допомогою яких здійснюється забезпечення. Називають гарантіями також і умови, необхідні для реалізації тих чи інших прав³. Гарантії мають неабияке значення у процесі реалізації прав і свобод, оскільки, як слушно вказує В. В. Жернаков, «забезпечення соціально-економічних прав полягає не тільки в належному рівні правового регулювання, в існуванні ефективної нормативно-правової бази, а й у створенні відповідних економічних та організаційних умов»⁴. Така роль гарантій обумовлюється самим її змістом: «гарантія» у перекладі з французької означає поруку, умову, забезпечення чого-небудь⁵. Відмітимо, що на такій сутності і значенні

¹ *Волинка К. Г.* Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики / автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / К. Г. Волинка ; ІДП НАН України. – К., 2000. – С. 5.

² *Кохан Н. В.* Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. В. Кохан; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – С. 6.

³ *Флейшиц Е. А.* Соотношение правоспособности и субъективных прав / Е. А. Флейшиц // Вопросы общей теории советского права. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 280.

⁴ *Жернаков В. В.* Реалізація соціально-економічних прав людини у законодавстві про працю України / В. В. Жернаков // Кодифікація трудового законодавства України: стан та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25–26 черв. 2004 р.) / за заг. ред. В. С. Венедиктова. – Х. : Вид-во НУВС, 2004. – С. 51.

⁵ *Толковый словарь русского языка* / под ред. Д. Н. Ушакова. – М., 1935. – Т. 1. – С. 315.

гарантій наголошувалося ще в середині минулого століття: «Поняття “гарантії” охоплює всю сукупність об’єктивних і суб’єктивних чинників, спрямованих на забезпечення й реалізацію прав і свобод громадянина, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення й захист від порушень. Ці чинники дуже різноманітні за своєю природою й характером і виступають як умови, засоби, способи, прийоми та методи забезпечення процесу реалізації прав і свобод учасників суспільних відносин»¹.

Гарантії означають законодавче закріплення умов, за яких реалізація прав і свобод стає можливою. Такі умови можуть стосуватися різних суспільних сфер — технічних, організаційних, правових та ін. У юридичній літературі всі можливі гарантії забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина прийнято поділяти на загально-соціальні (загальні) і правові, чи (як їх ще називають) юридичні (або спеціальні). До загальносоціальних слід віднести ідеологічні, політичні, економічні, соціальні й організаційні². Правові (юридичні) гарантії — це встановлені державою з наданням їм формальної (юридичної) обов’язковості принципи й норми, які забезпечують реалізацію зазначених прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, охорони й захисту³. В. С. Венедіктов і М. І. Іншин щодо останніх відзначають: якщо під гарантіями розуміти чинники забезпечення реального здійснення прав і свобод працівників, то, визначаючи гарантії в юридичному аспекті, важливо віддзеркалити саме їх правову специфіку, яка полягає у проголошенні тих чи інших гарантозабезпечуючих умов і засобів не лише в нормах права, а й у реальній їх дії за допомогою апарату примусу⁴. Також учені зауважують, що «у зв’язку з тим, що сутність юридичних гарантії полягає в організаційно-пра-

¹ *Мицкевич А. В.* О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве / А. В. Мицкевич // Сов. государство и право. — 1963. — №8. — С. 24; *Витрук Н. В.* О юридических средствах обеспечения реализации и охраны советских граждан / Н. В. Витрук // Правоведение. — 1964. — №4. — С. 29.

² *Рабінович П. М.* Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — С. 246.

³ Там само. — С. 249–250.

⁴ *Венедиктов В. С.* Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин. — Х. : Вид-во НУВС, 2003. — С. 125.

вових засобах, які забезпечують здійснення й реалізацію прав та обов'язків, вони завжди мають виражатись у формі правових норм, які або сприяють максимальній свободі й дії суб'єкта в реалізації своїх прав, або впливають на зобов'язаних осіб шляхом установлення необхідності виконувати вимоги правомочного суб'єкта правоохоронних відносин»¹.

У юридичному словнику правові (спеціальні, юридичні) гарантії визначені як «закріплені в юридичних нормах правові засоби, які безпосередньо спрямовані на забезпечення правомірної поведінки учасників тих чи інших суспільних відносин або нормального функціонування того чи іншого інституту»². Засобами, за допомогою яких створюються умови для досягнення окресленої мети, в юридичних джерелах називають різні правові явища: ними можуть бути правові норми, принципи права, охорона суспільних відносин шляхом установлення міри обов'язкової поведінки суб'єктів, можливість судового захисту, відновлення порушених прав, юридична відповідальність тощо. Що стосується засобів юридичних гарантій при проходженні служби в ОВС, В. С. Венедиктовим і М. І. Іншиним висловлюється точка зору, що в цих гарантіях слід чітко розрізняти дві групи: одну доцільно йменувати «умови», другу — «засоби» реалізації та здійснення прав і свобод. У другому випадку йдеться про гарантії, що виступають як способи, прийоми та методи охорони й забезпечення прав державних службовців органів внутрішніх справ³. Перша група гарантій, на їх думку, спрямована на створення сприятливих обставин для користування службовими правами й виконання обов'язків, друга забезпечує органи служби, підрозділи системи МВС України та їх особливий склад ефективним інструментом для безпосереднього забезпечення реалізації службових прав та обов'язків. Водночас науковці застерігають, що в кожному конкретному випадку вказану різницю не

¹ Венедиктов В. С. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин. – Х. : Вид-во НУВС, 2003. – С. 126.

² Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – К. : ГУРЕ, 1983. – С. 132.

³ Венедиктов В. С. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин. – Х. : Вид-во НУВС, 2003. – С. 127.

варто абсолютизувати: один і той же чинник в одному випадку може виступати умовою, в іншому — засобом реалізації прав і здійснення обов'язків. Таке розмежування має сенс лише в загальному плані, коли йдеться про гарантії прав і свобод у цілому, а не в кожному конкретному випадку¹. Слід погодитися з умовністю розрізнення в юридичних гарантіях засобів та умов. Це особливо важливо при визначенні гарантій для відповідних прав і свобод, оскільки іноді серед правників висловлюється точка зору, що безпосереднє закріплення юридичними нормами певних прав не може вважатися їх гарантією, тому що «правові норми самі по собі мети не досягають, а являють собою лише статичну модель можливого або повинного»². Ми не згодні з такою позицією, оскільки, посилаючись на умовність будь-яких розрізень і класифікацій, вважаємо, що для різного роду прав і свобод рівень їх закріплення може виступати гарантією їх реалізації. Ідеться, зокрема, про закріплення трудових прав у Конституції України.

Розрізняти між собою загальноправові і спеціалізовані гарантії пропонує Н. В. Кохан: загальноправові (загальногалузеві) притаманні всім чи кільком галузям права (міжгалузеві), а спеціалізовані (галузеві) тільки одній із галузей права³. За способом прийняття правові гарантії дослідниця пропонує поділяти на державно-правові (встановлюються державою) і договірні (встановлюються безпосередньо самими сторонами відносин), за змістом суб'єктивного права — на загальні і спеціальні⁴. Слід, вважаємо, погодитися з такою позицією: оскільки правова норма завжди містить у собі можливість втручання держави з метою забезпечення встановленої норми поведінки, саме в цьому й полягає підґрунтя юридичних гарантій. Щоб потенційна можливість була реально здійснена або держава була в змозі активно впливати на поведінку суб'єктів правоохоронних відносин, вона повин-

¹ Венедиктов В. С. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин. — Х. : Вид-во НУВС, 2003. — С. 127.

² Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении : монография / Р. О. Халфина. — М. : Юрид. лит., 1974. — С. 114.

³ Кохан Н. В. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. В. Кохан ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2008. — С. 5.

⁴ Там само.

на мати у своєму розпорядженні різні засоби, за допомогою яких здійснюється цей вплив¹. Гарантії, що встановлюються державою, є найбільш дійовими й ефективними, бо саме держава володіє найбільшим арсеналом правових засобів, якими вона може оперувати для забезпечення виконання певних обов'язків і реалізації встановлених прав. При цьому права та свободи, що закріплюються в Основному Законі, у силу його вищої юридичної сили і значущості для встановлення механізму законності й дієвості юридичних норм у загальному механізмі їх правозастосування, забезпечуються в першу чергу вже самим фактом їх закріплення в Конституції України. Установлення прав і свобод Конституцією внаслідок того, що цей нормативно-правовий акт вже за самою своєю сутністю фіксує механізм реалізації його положень, виступає гарантією цих прав і свобод. Отже, треба розрізняти між собою гарантії не тільки за їх змістовним наповненням, а й за юридичною силою того акта, в якому вони закріплені. Підкреслимо, що це не означає більшої «важливості» певних прав чи свобод, а лише ефективніший механізм їх охорони. Саме тому в Основному Законі закріплюються «основні» права та свободи, які є непорушними і являють собою мінімальні гарантії для людини і громадянина. Отже, «гарантії реалізації прав та свобод» і «гарантії реалізації конституційних прав та свобод» — дещо відмінні поняття.

П. М. Рабінович і М. І. Хавронюк розкривають конструкцію «гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина» наступним чином: це умови й засоби, принципи й норми, що забезпечують здійснення, охорону й захист зазначених прав, виступають запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин обов'язків, покладених на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина². Оскільки конституційні права й обов'язки закріплені в Конституції, неухильне дотримання законності передбачає, у свою чергу, їх реалізацію і здійснення, як і правильне застосування її норм. Звідси проблеми кон-

¹ Венедиктов В. С. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин. – Х. : Вид-во НУВС, 2003. – С. 129.

² Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – С. 246.

ституційних гарантій, застосування інших правових норм, закріплених у законах, додержання законності й реалізація як конституційних, так і інших законних прав та обов'язків тісно взаємозв'язані і взаємозумовлені. Особливістю гарантування цих прав і свобод виступає першочерговість і підвищена потреба в їх дотриманні. Тому досліджувані гарантії входять до специфічного конституційного механізму забезпечення прав людини і громадянина, що розуміється як динамічний взаємозв'язок норм та інститутів конституційного права, що характеризують формальний і матеріальний зміст прав людини у взаємодії, а також установлюють базові принципи організації і функціонування органів державної влади щодо сприяння реалізації й захисту прав та свобод людини і громадянина, визначених конституцією й імплементованих системою національного законодавства нормами міжнародного права¹. У той же час безпосередньо конституційне забезпечення прав людини вбачається як система передбачених конституцією держави заходів, гарантій, засобів і механізмів, що знаходять своє втілення в діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування і є спрямованими на сприяння реалізації й на захист прав та свобод людини і громадянина, що встановлені Конституцією України². Згадані правознавці вважають, що «конституційні гарантії складаються із принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина, а також із конституційних норм, в яких визначені повноваження відповідних органів державної влади та їх посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, їх відповідальність, передбачені інші засоби здійснення відповідних прав та свобод людини і громадянина, а також спеціальні права, призначені для найбільш ефективної реалізації інших прав людини і громадянина»³. Відмітимо, що в даному тлумаченні до гарантій конституційних прав та свобод поруч з конституційними принципами й конституційними нормами тощо віднесено й відпо-

¹ *Пушкіна О. В.* Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / О. В. Пушкіна ; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – С. 8.

² Там само. – С. 9.

³ *Рабінович П. М.* Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – С. 250.

відальність посадовців за здійснення покладених на них повноважень щодо забезпечення таких прав і свобод.

Віднесення юридичної відповідальності, а отже, й трудо-правової відповідальності до юридичних гарантій прав та свобод людини і громадянина, як уже зазначалося, має місце в науковій юридичній літературі. П. М. Рабінович і М. І. Хавронюк відзначають, що «юридична відповідальність є окремим специфічним видом правових гарантій. Її специфіка полягає в тому, що захист і охорону прав і свобод людини і громадянина юридична відповідальність забезпечує шляхом гарантування виконання органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами своїх обов'язків, що кореспондують зазначеним правам та свободам. Крім того, вона виконує функцію забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина, які є складовою правового статусу людини і громадянина»¹. Н. О. Боброва ще в минулому столітті підкреслювала, що гарантії виявляються у створенні найбільш сприятливих умов для якісного й активного виконання обов'язків, а також у встановленні відповідальності до осіб, які їх не виконують². М. М. Гуренко при вивченні держави як суб'єкта гарантування прав та свобод наголосила на спроможності державної влади сформуванню системи обов'язків і юридичної відповідальності як засобу захисту інтересів суспільства й держави, прав інших осіб³.

Із наведеним не можна погодитися з огляду на такі аргументи. Гарантії трудових прав не можуть містити категорію трудо-правової відповідальності, адже вони закріплені в законі та створюють передумови для безперешкодної реалізації, охорони трудового права.

Ураховуючи вказані аргументи й надання уповноваженій особі можливостей правоохоронного порядку, варто погодитися з тезою Н. В. Кохан, яка наголошує, що дискримінація у сфері праці заборонена, а Проект ТК України не передбачає відповідальності за її допущен-

¹ Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – С. 250.

² Боброва Н. А. Гарантия реализации государственно-правовых норм / Н. А. Боброва. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – С. 75.

³ Гуренко М. М. Розвиток філософсько-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / М. М. Гуренко ; НАВС України. – К., 2004. – С. 9.

ня, тому доцільно статтю цього проекту доповнити пунктом такого змісту: «роботодавці, які допустили дискримінацію у сфері праці, несуть матеріальну відповідальність за матеріальну й моральну шкоду»¹.

Гарантії трудових прав та свобод — це система нормативно-правових умов і засобів, а не розрізнені певні елементи забезпечення проголошених трудових прав і свобод. Найбільш яскраво їх взаємодію можна простежити у класифікації, запропонованій П. М. Рабіновичем і М. І. Хавронюком: «Серед правових гарантій за критерієм їх змісту можна виділити: а) матеріальні (положення правових норм, які безпосередньо містять ті чи інші приписи та заборони); б) процесуальні (положення, які визначають процес реалізації матеріальних гарантій); в) організаційні (положення, які, зокрема, визначають систему судових і, власне, правоохоронних органів, інших органів державної влади й органів місцевого самоврядування, встановлюють їх функції, повноваження їх посадових і службових осіб)»².

Беручи за основу цю класифікацію, відмітимо, що гарантування трудових прав теж відбувається за допомогою матеріальних, процесуальних та організаційних гарантій. Щодо цього існує декілька точок зору. Так, В. Ю. Нікіфоров зазначає, що специфіка юридичних гарантій трудових прав, свобод і законних інтересів працівників має декілька аспектів: а) ці гарантії беруть початок від основного конституційного права — права на працю; б) вони завжди мають нормативне вираження³. В. С. Венедиктов і М. І. Іншин під гарантіями трудових прав працівників мають на увазі умови й засоби, що забезпечують фактичне здійснення їх трудових прав та обов'язків, охорону й захист прав, свобод і законних інтересів інших учасників правоохоронних відносин⁴. Н. В. Кохан гарантією реалізації трудових прав працівників вважає

¹ Кохан Н. В. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. В. Кохан ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2008. — С. 16.

² Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — С. 250.

³ Нікіфоров В. Ю. Захист профспілками соціально-трудових прав працівників в умовах ринкової економіки (теоретично-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / В. Ю. Нікіфоров ; НУВС. — Х., 2005. — С. 10.

⁴ Венедиктов В. С. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин. — Х. : Вид-во НУВС, 2003. — С. 129.

систему засобів, способів та умов, що встановлюються державою або угодою сторін, за допомогою яких сторони правовідносин можуть охороняти, захищати й відновлювати своє порушене право¹. Утім із цією тезою важко погодитися через те, що (як раніше нами було доведено) відновлення порушеного права належить до категорії захисту трудових прав. За загальною теорією права треба розрізняти гарантії трудових прав і свобод загальні та юридичні (спеціальні, правові). На переконання В. Ю. Нікіфорова, «гарантії трудових прав, свобод і законних інтересів працівників — це система економічних, політичних, організаційних, ідеологічних та юридичних умов, способів, засобів, прийомів, спрямованих на виявлення, набуття, охорону, захист і реалізацію трудових можливостей працівників і забезпечення рівності останніх з іншими суб'єктами трудового права»; «юридичні гарантії трудових прав, свобод і законних інтересів працівників — це система закріплених у нормах права умов, способів, засобів, прийомів, спрямованих на виявлення, набуття, охорону, захист і реалізацію трудових можливостей працівників й забезпечення правової рівності останніх з іншими учасниками суспільно-трудова відносин»². На думку В. І. Щербини, гарантії трудових прав в аспекті дослідження охоронної функції трудового права являють собою те, що захищає, охороняє від чого-небудь (порушень, посягань) і є основою, що забезпечує реалізацію й захист прав та інтересів суб'єктів трудового права³. Ми погоджуємося з такою охоронно-захисною функцією гарантій, однак вважаємо, що не варто змішувати гарантії прав та їх охорону й захист останніх, оскільки це різні правові явища. Гарантії не захищають і не охороняють права та свободи, законні інтереси, а тільки є елементом стадії регламентації охорони трудових прав і створюють передумо-

¹ Кохан Н. В. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. В. Кохан ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2008. — С. 4.

² Нікіфоров В. Ю. Захист профспілками соціально-трудова прав працівників в умовах ринкової економіки (теоретично-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / В. Ю. Нікіфоров ; НУВС. — Х., 2005. — С. 10–11.

³ Щербина В. І. Охоронна функція трудового права в умовах ринкових відносин / В. І. Щербина // Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки : матеріали наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 19–20 трав. 2003 р.) / за ред. В. С. Венедиктова. — Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. — С. 46.

ви для здійснення наступної стадії механізму превентивної охорони та захисту трудових прав. Здійснивши наукову розвідку в цьому напрямі, неможливо не згадати й іншу точку зору. Зокрема, В. М. Скобелкін під юридичними гарантіями трудових прав розумів правові (головним чином норми права) й організаційно-правові (в основному діяльність, що має правове значення) засоби і способи, за допомогою яких у суспільстві забезпечується можливість вступити у трудові правовідносини, безперешкодну реалізацію, охорону й відновлення (у випадку порушення) трудових прав, наданих працівникам законодавством¹.

Гарантії залежно від рівня закріплення можуть бути: 1) конституційними й галузевими²; 2) залежно від ступеня конкретизації — основними, тобто загальними щодо всіх конституційних прав, й особливими, тобто спеціальними щодо окремих суб'єктивних конституційних прав чи свобод³; 3) нормативними й інституціональними: а) нормативні — це нормативно забезпечені права і свободи, а також встановлені законом або фактично складені правила, що охороняють права людини від порушень⁴, б) інституціональні — це система правозахисних, юрисдикційних установ (інститутів), як-от: інститут правосуддя, система державного управління, омбудсмен, система відомств, агентств, бюро, в тому числі система установ, що здійснюють контроль за дотриманням прав неповнолітніх, міжнародні правозахисні організації та ін.⁵ Зважаючи на цей перелік, слід розуміти, що конституційні гарантії трудових прав і свобод мають також особливі, властиві тільки їм ознаки. По-перше, ці гарантії встановлюються Конституцією України, їх об'єктом виступають саме основні трудові права та свободи. По-друге, вони можуть стосуватися або всіх конституційних прав, у тому числі і трудових, або ж тільки трудових. Прикладом загальних є конститу-

¹ Скобелкин В. Н. Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих / В. Н. Скобелкин. — М. : Юрид. лит., 1969. — С. 48.

² Комаров С. А. Общая теория государства и права : курс лекций / С. А. Комаров. — [2-е изд., доп.]. — М. : Манускрипт, 1996. — С. 125.

³ Гулиев В. Е. Социалистическая демократия и личные права / В. Е. Гулиев, Ф. М. Рудинский. — М. : Юрид. лит., 1994. — С. 125.

⁴ Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран : учеб. пособие / К. В. Арановский. — М. : ФОРУМ : ИНФРА-М, 1999. — С. 382.

⁵ Там само. — С. 386.

ційне положення, за яким громадяни мають рівні конституційні права і свободи і є рівними перед законом¹. Конкретизується дане положення і стає суто конституційною, спеціальною трудовою гарантією в ч. 2 ст. 43 Основного Закону, де зазначається, що «держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності...»². Повніше це положення розкривається в галузевих нормативно-правових актах, зокрема у ст. 2¹ КЗпП України: «Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин»³. За ступенем конкретизації до загальних конституційних гарантій трудових прав працівників належить і право на захист своїх прав. Водночас за своїм змістом це право є спеціальним, так би мовити, захисним, що гарантується кожній людині і щодо якого не можуть установлюватися обмеження. До таких прав належить і право на судовий захист, на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до міжнародних інституцій та ін.

Спеціальними конституційними гарантіями трудових прав виступають закріплені в Конституції положення щодо гарантованого права. Указане впливає із ст. 22 Конституції України, яка проголошує загальне правило, згідно з яким конституційні права та свободи гарантуються⁴. Так, право на працю забезпечується гарантіями рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності, захисту від незаконного звільнення, право на відпочинок — наданням днів щотижневого відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи в нічний час. Інші правові гарантії здійснення конституційних прав та свобод містяться в різно-

¹ Конституція України : прийн. на 5-й сесії Верхов. Ради України 28.06.1996 // Відом. Верхов. Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

² Там само.

³ Кодекс законів про працю України : затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII // Відом. Верхов. Ради УРСР. — 1971. — № 50 (Дод.). — Ст. 375.

⁴ Конституція України : прийн. на 5-й сесії Верхов. Ради України 28.06.1996 // Відом. Верхов. Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.